

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 321.011.5:321.64

Demokracija i nacionalna država

FRANJO ZENKO*

Sažetak

U znanstvenim politologijskim analizama rasapa komunističko-totalitarnih sustava danas prevladavaju pesimističke prognoze kad je riječ o pobjedi demokracije u Istočnoj, Središnjoj i Jugoistočnoj Evropi, uključujući i Hrvatsku. Korijen svih prijetnji demokraciji, po mišljenju mnogih, jest u »nacionalizmu«. Za razliku od postkomunističkog »etnonacionalizma«, pogubnog za demokraciju, Zapadna, mastrihtska, Evropa kroči putem »etatističkog nacionalizma«. Raspravljanje o temeljnoj inkompatibilnosti ili kompatibilnosti postkomunističkog etničkog nacionalizma sa zapadnoevropskim postnacionalnim demokratskim idealom nailazi na mnoštvo nesporazuma i s jedne i s druge strane.

Kada se danas tematizira problem demokracije u nekoj od bivših socijalističkih zemalja, kao što se to čini ovdje i sada u Hrvatskoj na ovom skupu s generalnom temom *Demokratski ideal i povijesno iskustvo*, tada to nije bez određene dvoznačnosti. Prije dvije-tri godine s nepodijeljenim se zadovoljstvom pozdravljao rasap komunističko-totalitarnih sustava, koji se gotovo jednoznačno vrednovao kao pobjeda demokracije. Danas se ta procjena i ocjena sve više korigira pa i u znanstvenim politologijskim analizama prevladavaju pesimističke prognoze kad je riječ o pobjedi demokracije u zemljama pod bivšom jednostranačkom komunističkom vladavinom.

Običava se navoditi na stotine činjenica kojima se argumentirano pokušava opravdati navedeni pomak u procjenama »velikih promjena« s obzirom na izgled demokracije u Istočnoj, Središnjoj i Jugoistočnoj Evropi, uključujući i Hrvatsku. Naj snažniji argument trebale bi biti, naprimjer prema Peteru Glotzu, teoretičaru njemačke socijaldemokratske stranke, svakako one činjenice o kojima strahotno svakim danom svjedoče slike s malih ekrana, tako zvani »mali ratovi« sa 1000 do, danas već i više od 100.000 mrtvih »usred Evrope«, u kojoj će »mržnja između Srba i Hrvata« stajati živote djece još mnogih majki, zatim Kavkaz, »u kojem će biti još brutalnije« nego u Vukovaru ili Dubrovniku, Slovačka koja se odcjepljuje od Češke, nesigurna sudbina Mađara u Rumunjskoj, Vojvodini i Slovačkoj, Poljaka u Litvi te Roma posvuda.

* Franjo Zenko, znanstveni savjetnik Instituta za povijest znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Taj Glotzov popis naizgled istorodnih činjenica što bi definitivno trebao pokopati svaku nadu u neke izgledе demokracije u zemljama bivših komunističkih režima postaje iz dana u dan sve duži i sumorniji. Korijen svih tih prijetnji demokraciji po Glotzu, i ne samo po njemu, jest »nacionalizam« u koji je utonula Srednja i Istočna Evropa, uključujući i Hrvatsku. I to u vrijeme kada se s puno izgleda, kako se još vjeruje, unatoč poteškoćama u koje zapada mastrihtska Evropska zajednica, krče putovi postmodernom i 'postnacionalnom društvu'. To i takvo društvo gotovo se poistovjećuje s idealom demokratskog društva, ili bi ono barem trebalo vrijediti kao idealna pretpostavka za približavanje postnacionalnom 'demokratskom idealu'.

U horizontu tog postnacionalnog povijesno eshatologijskog univerzalizma, koji je navodno začet s osnivanjem Evropske ekonomske zajednice 1957. godine, a koji bi se, počevši od Evropske zajednice, imao koncentrično ili radijalno širiti do rubova Evrope, a možda i izvan nje, u horizontu ne više samo internacionalizma nego interkontinentalizma, vrlo su male šanse da postkomunistički nacionalizam u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi izbori, s obzirom na demokratski ideal, određeno vrijednosno relativiziranje. To relativiziranje, diferenciranje, odnosno vrlo određenu vrijednosnu ambivalentnost povlašteno uživa zapadnoevropski nacionalizam. Osobito stoga što se ovaj, kako za sebe tvrdi, transformira u svojevrsni »etnistički nacionalizam«, koji je, prema samointerpretaciji, pretpostavka koja više pogoduje demokraciji od postkomunističkog istočnoevropskog nacionalizma. Ovaj, naime, jest, i navodno beznadno ostaje, »etnonacionalizam« i kao takav poguban je po demokraciju.

Samorazumijevanje zapadnoevropskog državotvornog nacionalizma, primjerice po Egbertu Jahnu,¹ izgleda u bitnome ovako: nakon što su rastočene »preddržavne zajednice«, »gentilna carstva i imperije« te konačno i »novovjeka kolonijalna carstva«, današnji je »politički svijet u bitnome svijet država«. Ili, u Habermasovoj verziji, nešto konkretnije rečeno: u evropskom Novom vijeku, predmoderni oblik imperija koji je ujedinjavao mnoge narode, poput starog Njemačkog carstva rimske nacije, ili ruskog i Osmanlijskog carstva, »nije se mogao ustaliti«. Iako se javljao i federativni državni oblik, posebno u Švicarskoj, gdje je »dovoljno snažan da izravnava etničke napetosti jednog multikulturalnog državnog građanskog saveza«, ipak je dugoročno kao tvoračka snaga za evropski sistem država prevladala »samo centralno upravljana teritorijalna država«. Ova se pak, po francuskom uzoru, izgradila kao »nacionalna država«. Gdje je, dakle, neka država takvog tipa, zaključuje Jahn,

¹ E. Jahn, *Demokratie und Nationalismus — Einheit oder Widerspruch* (Vortrag auf der Tagung der Fakultät für politische Wissenschaften der Universität Zagreb und des Goethe-Instituts Zagreb, vom 15. bis 17. Oktober 1992. — Dobrohotnošću autora dobio sam na uvid rukopis prema kojem ovdje i citiram).

² J. Habermas, *Staatsbürgerschaft und nationale Identität. Überlegungen zur europäischen Zukunft*. (Članak je objavljen u hrvatskom prijevodu u časopisu »Filozofska istraživanja« 1991. — Ovdje citiram prema njemačkom izvorniku u Habermasovu rukopisu što se nalazi u redakciji časopisa »Filozofska istraživanja«).

³ Isto, str. 3.

»tamo je i jedna nacija, koja je državno sazdana (verfasst)«. Stoga su država i nacija semantički zamjenjivi, što se najbolje vidi iz naslova Sjedinjenih država svijeta koje se nazivaju Ujedinjeni narodi.

Egzemplarno to funkcionira u Evropi tako što se samorazumljivo pretpostavlja »postojanje jedne lihtenštajnske, luksemburške, belgijske, čehoslovačke, švicarske nacije te do prije kratkog vremena i jedne sovjetske i jugoslavenske nacije kao i jedne (bezpridjevne) DDR-nacije.«⁴

Bitno i u suprotnosti s etničkim nacionalizmom pozitivno vrijednosno samorazumljivo obilježje zapadnoevropskog etatičkog nacionalizma jest u tome što je za ovaj posljednji postalo irelevantno govori li većina građana države ili ne govori istim jezikom, porijeklom pripada li ili ne pripada ovoj ili onoj grupi, je li ona mnogojezična i polietnička. Sve to u državotvornom etatičkonacionalnom zapadnoevropskom političkom životnom svijetu (Lebenswelt) nije važno. Bitno je da li »građani tu državu većinski hoće ili neće«, a sporedno je da li ta država »samu sebe razumijeva kao višenarodnosnu (Vielvolkerstaat) i raščlanjenu u nacionalne državne dijelove (nationale Teilstaaten)«. Odlučujuće je samo to da državna vlast učinkovito funkcionira, to jest da se poštuju državni zakoni.⁵

Razvojna tendencija (zapadno)evropskog državotvornog nacionalizma ide i dalje u pomaku od 'etničkog nacionalizma', u koji su, eto zapale (ili još nisu iz njega izašle!?) postkomunističke zemlje Središnje, Istočne i Jugoistočne Evrope. Mijenja se, naime, i proširuje sâm pojmovni sadržaj državljanstva (»Staatsburgerschaft«, »citoyennete«, »citizenship«), koje se pravnički razumijeva kao pripadnost nekoj državi ili kao državna 'nacionalnost' osoba koje pripadaju nekom »državnom narodu« (Staatsvolk), postojanje kojeg je međunarodno priznato. Međutim, prema »samorazumijevanju demokratske pravne države kao asocijacije slobodnih i jednakih građana pripadnost državi se vezuje uz princip dobrovoljnosti. Tradicionalna askriptivna obilježja prebivališta (Wohnsitz) i rođenja (ius soli et sanguinis) ne utemeljuju neopozivo podvrgavanje pod državnu vrhovničku vlast (staatliche Hoheitsgewalt). Ona služe samo još kao administrativni kriteriji pripisivanja jednog pretpostavljenog implicitnog pristajanja, s kojim korespondira pravo na iseljenje ili na odustajanje od pripadnosti državi (Staatsangehörigkeit).«⁶

Aktualne rasprave u vezi s (re=definiranjem) prava i dužnosti u naznačenom novom samorazumijevanju državljanina jednako tako u jednom promijenjenom samorazumijevanju pravne države usredotočuju se oko »problema samoorganiziranja društva«, pri čemu bi, habermasovski rečeno, »participacijska i komunikacijska prava« (Teilhabe- und Kommunikationsrechte) bila »srž državljanjskog građanstva« (Staatsburgerschaft). U tom smislu razumljeni »status državljanjskog građanina (Staatsbürger) fiksira naročito demokratska prava koja pojedinac može zahtijevati kako bi promijenio svoj materijalni pravni položaj.«⁷ Stoga je zapadnoevropski tip nacio-

⁴ E. Jahn, *cit. dj.*, str. 16.

⁵ *Isto*, str. 16—17.

⁶ Habermas, *cit. dj.*, str. 7.

⁷ *Isto*, str. 8.

nalne države na putu da se preobrazi u takvu pravnu državu u kojoj »demokratsko državljansko građanstvo (demokratische Staatsburgerschaft) ne treba biti ukorijenjeno u nacionalnom identitetu jednog naroda«. Pritom primjeri Švicarske i SAD funkcioniraju kao oni normativni demokratski ideali koji će »u jednoj budućoj evropskoj saveznoj državi« (europäischer Bundesstaat) morati biti usidreni u jednoj »nacionalno zajedničkoj zapadnoevropskoj ustavnoj kulturi«. No i ona će, kao u svojoj životnoj (lebensweltliche) pretpostavci, morati biti ukorijenjena u »jednoj zajedničkoj političkoj kulturi« u horizontu koje će se »različite nacionalne tradicije, različite nacionalne povijesti« morati moći interpretirati, ako se bude htjelo pripadati (zapadno)evropskom političkokulturnom krugu.⁸

Time su, vjeruje, postali dovoljno jasni obrisi onog, gotovo već normativno funkcionirajućeg demokratskog ideala u svjetlu kojeg se, htjeli to ili ne htjeli, procjenjuje iskustvo postkomunističkog državotvornog nacionalizma zemalja središnje, istočne i jugoistočne Evrope, uključujući i Hrvatsku. Kako rekoh, taj nacionalizam se politologijski kategorizira kao etnički. No, ne bez vrijednosne konotacije. Taj pridjev 'etnički' ujedno znači da se procjenjuje da je istočnoevropski postkomunistički nacionalizam kao takav ne samo udaljen svjetlosne godine od opisanog zapadnoevropskog normativnog demokratskog ideala, nego čak da je per essentiam s njim nespojiv.

Raspravljanje o bitnoj inkompatibilnosti ili kompatibilnosti postkomunističkog etničkog nacionalizma s opisanim zapadnoevropskim postnacionalnim demokratskim idealom nailazi na mnoštvo nesporazuma i s jedne i druge strane. Ono bi svakako bilo olakšano nakon što bi se prethodno postavile i razradile neke objekcije na ne baš sasvim i svagda (samo)kritičku rekonstrukciju geneze i razvoja zapadnoevropskog sistema nacionalnih država, pogotovo njegove posljednje tendencijske transformacije u sistem nadnacionalnih pravnih država s istim demokratskim ustavnim i zakonodavnim principima.

Ovdje ćemo kataloški spomenuti samo neke elemente jednog mogućeg kritičkog osvrta i to na bitni povijesno-amnezijski kompleks pri rekonstrukciji transformacije zapadnoevropskog sistema nacionalnih država u nadnacionalno homogeni normativni demokratski ustavni sustav postnacionalnih država koje ispovijedaju jedan te isti demokratski ideal. Sustavno se pri komparativnoj analizi zapadnoevropskog etatičkog nacionalizma i istočnoevropskog etničkog nacionalizma potiskuje u zaborav slijedeće: da se etatički nacionalizam također razvio iz etničkog, s time što je jedna predmoderna brojčano ili vojno jača etnička grupa prevladala i postala dominantni novovjekovni državotvorni i kulturotvorni čimbenik; da je to postizano sociopolitičkim represijama, suptilnim kulturnim etnocidima, a također dugotrajnim ratovima; da ni danas Zapadna Evropa nije bez živih etničkih pa i nacionalnih konflikata; da ni ustavi ni zakonodavstva svih zapadnoevropskih zemalja, čak ni same demokratsko-apostolske dvanaestorice, nisu normativno ujednačeni prema zajednički deklariranom demokratskom idealu.

⁸ Isto, str. 11.

Sve to valja imati na umu kako bi se u razgovorima izbjegao određeni aktualni povijesno-interpretativni maniheizam u rekonstrukciji jedne, kako bi rekao Ernest Gellner,⁹ komparativne socijalne ontologije zapadnoevropsko-etatičkog i istočnoevropsko-etničkog nacionalizma, sa svagda jednim sociopolitički aksiologijskim apendiksom: prvi nacionalizam je gotovo kongenuino kompatibilan s demokratskim idealom, a drugi je nekompatibilan, i to ne povijesno kontingentno nego gotovo socijalno metafizički.

U svjetlu svega rečenog, dadu se razumjeti bitna događanja u vezi i s hrvatskim postkomunističkim nacionalizmom koji se očitovao kao nacionalno-državotvorni čimbenik. Ne ulazeći u njegovu imanentno samointerpretiranu genezu i razvoj, htio bih upozoriti samo na onaj aspekt aktivnog odnosa zapadnoevropske i međunarodne zajednice u kojem se reflektira njihovo nepovjerenje u demokratski impetus i sadržaj (i) hrvatskog postkomunističkog nacionalizma i njegova rezultata — suverene hrvatske države.

Pustimo po strani dugotrajno zaziranje i od same pomisli da se bivša jugoslavenska država raspadne, zatim u nekim krugovima još danas uporno secesionističko tumačenje izdruživanja Hrvatske iz bivše jugoslavenske federacije, kao da je ono nalik i analogno nekim zbivanjima u Africi, te napokon moralističko tumačenje još nezavršenog rata na tlu Hrvatske, svodeći njegov posljednji i navodno pravi uzrok na navodno sudbinsku, 'kozmičku' mržnju Hrvata i Srba, kojoj beznadno nema lijeka.

Ono što je simptomatično i što ukazuje na duboko nepovjerenje Zapadne Evrope i UN prema hrvatskom postkomunističkom nacionalizmu u smislu njegovih imanentnih demokratskih potencijala jest činjenica da su 'izvana' diktirani normativnodemokratski i državnopravni standardi bilo u smislu korektura na autonomno donesene državnopravne akte od strane hrvatskog Sabora, bilo da se otvoreno tražilo ili 'sugeriralo' donošenje dodatnih akata. Ti su se akti odnosili gotovo isključivo na ljudska prava i prava nacionalnih manjina, dakle na genuinu demokratsko-pravnu materiju.¹⁰

U biti nisu drukčijeg karaktera ni neki bitni dokumenti EZ i UN koji se odnose na promatračke misije i raspored mirovnih snaga UN (UNPROFOR) na tlu Hrvatske. Mirovne snage nisu raspoređene na međunarodno priznatoj granici između Hrvatske i Srbije, odnosno Hrvatske i BIH, kako je s hrvatske strane zahtijevano, nego na ona područja unutar međunarodno priznatih granica mlade hrvatske države na kojima je većinsko stanovništvo druge (srpske) nacionalnosti i koja su vojno okupirale velikosrbijanske snage. No i ne samo na ta nego i na područja u kojima ne prevladava srpsko stanovništvo, ali koja su tijekom rata također okupirana. Nije se dakle prepustilo i kao međunarodno priznatoj suverenoj državi, članici UN, sve-srdno pomoglo da sama oslobodi svoj državni teritorij i sama organizira i uspostavi

⁹ E. Gellner, *Nationalismus und Moderne*. (Rotbuch Verlag) Berlin 1991, str. 74.

¹⁰ Vidi: *Dokumenti državnosti Republike Hrvatske*. Priredio i izdao dr. Anđelko Milardović kod izdavačke kuće »Alinea«, Zagreb 1992.

suverenu vlast na tim područjima. Zašto? Sigurno i zbog nesnalaženja u iznenadno radikalno izmijenjenoj evropskoj i svjetskoj političkoj situaciji koja je nastupila rasapom komunističkih režima i nadnacionalnih državnih tvorevina kao što su Sovjetski savez i SFRJ, ali i zbog sukobljenih raznorodnih interesa što ih vodeće zapadne države sve očitije imaju na Balkanu. No jamačno i zbog toga, jer se nema povjerenja u demokratski karakter hrvatskog postkomunističkog nacionalizma, snage kojega su predvodile političku, a nakon velikosrbijanske agresije, i vojnu borbu za hrvatsku nacionalnu državu.

Nije ovdje mjesto analizi dvogodišnjeg unutarnjeg političkog života u Republici Hrvatskoj kao mladoj nacionalnoj državi s ciljem prosudbe kako stoji hrvatska sociopolitička zbilja u ogledalu određenog demokratskog ideala, kako se on samorazumijeva na pretpostavci zapadnoevropske ne etnički nego etatistički shvaćene 'nacionalne' države, kako sam to ranije izložio.

Osim što bih riskirao da mi se zbog moje političke angažiranosti i sadašnje funkcije ospori znanstvenjačka neutralnost (iako ne vjerujem da se veberovski ideal vrijednosne neutralnosti u politologijskom poslu ikada može postići), držim da takva rigorozna analiza ne bi bila posve primjerena ratnim okolnostima u samoj Hrvatskoj i susjednoj državi Bosni i Hercegovini. Odnosno, takva analiza morala bi postaviti prethodno pitanje koje bi po prilici moglo i trebalo glasiti: 'demokracija i rat?' ili pak 'demokracija u tijeku borbe (političke i vojne) za nacionalnu državu kao predpolitičku pretpostavku same demokracije?'. No, to je očito sasvim druga i drukčija tema nego što je demokracija i nacionalna država.

Uz spomenute elemente pritiska izvana da se u mladoj hrvatskoj nacionalnoj državi uredi državnopravni akti gotovo prema najvišim zapadnoevropskim demokratskim standardima, valja spomenuti i jedno hrvatsko autonomno normativno državnopravno dostignuće.

Unatoč svojevremenim jakim pritiscima javnoga mnijenja prije dvije godine da se ustavno određenje hrvatske države formulira u duhu 'etnonacionalizma' kao 'nacionalne države hrvatskoga naroda', ipak je usvojeno, i kao plod mog osobnog liberalno-demokratskog zalaganja, suvremeno, po slovu i duhu zapadnoevropsko određenje državotvornog naroda, a onda i same hrvatske države. Izvor državne vlasti nije hrvatski narod u smislu 'etničkome', nego u smislu 'državnog' naroda i to kao *zajednice slobodnih i ravnopravnih državljana*. U *Ustavu Republike Hrvatske*, čl. 1. st. 2, naime, stoji: »U Republici Hrvatskoj vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih državljana.«¹¹

Ne tvrdim, naravno, da se tom odredbom automatski suzbijaju ili da će se u budućnosti suzbijati 'etnokratski' i da će sami po sebi jačati 'demokratski' elementi. Tim navodom sam samo htio ići ususret onoj tezi prema kojoj jedan 'etnonacionalizam' i po njemu izborna nacionalna država imaju to više šanse da se i u političkoj zbilji približe demokratskom idealu što je taj ideal normativno manje diktiran 'iz-

¹¹ Isto, str. 45.

vana', a više proizašao iz političke volje samog dotičnog državotvornog naroda koji sebe hoće kao zajednicu slobodnih i ravnopravnih državljana.

Iako izborna pod vodstvom organiziranih naglašeno postkomunistički 'etnonacionalističkih' snaga, Republika Hrvatska je ustavno-normativno definirana država u duhu onog demokratskog ideala koji sebe razumije kao zapadnoevropski. Kao takav on je, naime, rođen i (s)rođen s jednim tipom *političke kulture* koja je legitimni izdanak jedne svezajedničke (sve)evropske *duhovne kulture*. (Držim stoga da rasprava o tome da li ima 'političke kulture' bez jedne pozadinske 'duhovne kulture' može biti zaključena samo u smislu jedne holističke antropologije.¹²

Usprkos određenom ambivalentnom odnosu prema Evropi i evropeizmu zbog neodlučnog stava Evrope prema agresivnom ratu prema Hrvatskoj,¹³ treba na kraju nedvosmisleno i energično reći ovo: Hrvatska je od svoga *duhovnopovijesno* individualijskog pamtivijeka sebe razumijevala mediteranskosrednjoevropskom zemljom. Taj svoj *background* drži obvezujućim i za izgrađivanje vlastite postkomunističke pa i postnacionalističke *političke kulture*.

¹² Usp. Habermas, *cit. dj.*, str. 10—13.

¹³ Vidi, F. Zenko, *Zur Ambivalenz des Europäismus*. U zborniku: »Auf der Suche nach dem europäischen Menschen«. Forum Österreich, Wien 1991.

Franjo Zenko

DEMOCRACY AND THE NATION-STATE

Summary

In analyses of the dissolution of the communistic totalitarian system produced by political scientists it is the pessimistic forecasts that prevail concerning the victory of democracy in Eastern, Central, and South-Eastern Europe, including Croatia. Many believe that the root of all these threats to democracy can be found in »nationalism«. In contrast to this postcommunist »ethnonationalism« fatal to democracy, the Western Europe of Maastricht is taking the path of »etatistic nationalism«. The discussion on whether postcommunist ethnic nationalism is essentially incompatible or compatible with the West European postnational democratic ideal encounters many misunderstandings on both sides.